

Tillmann J. A.

Tengerek, egek

Tillmann J. A.

Tengerek, egek

TYPOTEX

A könyv kiadását a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem támogatta.

A borító Koronczai Endre *422203WD337* című szélrajzának
(2022, ceruza, papír, 120×150 cm) felhasználásával készült.

© Tillmann J. A., Typotex, Budapest, 2023

Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 493 245 1

A tenger a másik baza, a végtelen.

Márai Sándor

Az égből mindig több van, mint minden másból.

Miroslav Mandić

AZTÁN FELTÚNT A TENGER...

Aztán feltűnt a tenger, a nagy kék tenger.

Jean de Brunhoff: *Babar utazásai*

A tenger hozzánk tartozik; életünk, előtörténetünk és jelenvalóságunk hordozója, létrejöttünk előfeltétele és fennállásunk nélkülözhetetlen forrása. A Föld felszínének túlnyomó részét, közel háromnegyedét borítja; főként felületének párolgásából keletkeznek a felhők, erednek az esők, és táplálkoznak az édesvizek. Életünk és minden szerves lét eredetének helye. Lévén, hogy minden *szülőföldet* megelőz a *szülővíz*. Ezért is érezzük magunkat a tengerbe visszatérve úgy, *mint a magzat a magzatvízben* (Márai Sándor).

Vannak, akiknek az életében a tenger kezdettől fogva jelen van, és vannak, akiknek ez csak később vagy egyáltalán nem adatik meg. A közelségében élők közül olykor reflektálnak is erre a közelségre, így a szobrász Eduardo Chillida vagy a zenész Brian Eno egyaránt tágasságának a gondolkodásukra gyakorolt hatását emelik ki.¹

Számomra a *Babar utazásaiban* tárult föl a tenger távlata, ami először két évvel születésem után jelent meg magyarul, és vélhetően akkortájt került a szemem elé.² A nagy színes lapok némelyikét egészen betölti a különböző árnyalatú, a horizontig húzódó kékség, mely a tengert hivatott megjeleníteni. Rajta sziget is látható, a vízen gőzhajó és vitorlások, a partján kisváros, parti sétánnyal, stranddal, fürdőzőkkel... Lenyűgöző látvány volt a szűkös falusi világban, ahogy a mesék Óperencián túli és inneni tengerei kitágították a képzelet terét. De akkor csak sejtelmem támadhatott arról, hogy milyen a valóságos tenger: hatalmas sík, roppant horizont és végtelen víz.

A képeken fövény nem látszott, ahogy a homokra kifutó és visszahúzódó hullámok játéka sem. Ezt pár évvel később a *Robinson Crusoe* filmváltozatának kezdőképeiben pillantottam meg, és első mozgalmas tengeremlékként máig őrzöm. Kétségtelen, hogy semmi más „sem képes azt a tartós bűvöletet kiváltani, ami megannyi versben tárul föl: látva a mindegyre ismétlődő színjátékot, ahogy az óceán a homokra zúdul.”³

Valóságos tengerhez csak mintegy két évtizeddel később jutottam el először: az Északi-tengerhez, Hollandiában. Aztán jártam más tengereknél, majd az Atlanti-óceánnál is. Nem mintha különösebb jelentősége lenne különbözőségüknek; ezért is állapítja meg Borges méltán, hogy *számosak a tengerek, de mégiscsak egy tenger van (El Mar)*.

Az évről évre, évtizedeken keresztül megtett utazások a tengerhez valójában zarándoklatok.⁴ Ha ez egy meleg tenger – mint amilyen az év jó részében az Adria –, egyszersmind visszaút az édeni kertbe. Mindennek kibontakozása és elkövetkezte elé. Az Éden, az eredet teljességébe. A határtalan, korlátatlan, mérhetetlen távlatához. Annak a térnek a kontemplálásához, amely „feloldja egzisztenciánk szorongató zsúfoltságát, a támadó valóságot mérhetővé teheti és ezzel kivédhetővé minden kicsinyes elemnek azt a hipnózist, hogy ő az abszolút mérték, amelynek alá kell vetnünk magunkat”. Tábor Béla ezt a filozófiai kutatás felhajtóerejéről írja, de nem kevésbé érvényes a tenger távlatának tekintetbevételére. Amely meditációról az óceánokon otthonos, bálnavadász Melville méltán írta azt a *Moby Dick*ben, hogy a végtelen vízzel mindörökre összetartozó.⁵

Korábban, ahogy azóta is, költők és írók sokasága kísérelte meg szavakba foglalni a tengerek átható élményét. Fernando Pessoa feljegyzése ezeknek mintegy összegzéseként olvasható: „Megszámlálhatatlan órát, laza pillanatok sorát töltöttem éjszakai sétáim során a magányos tengernél. Minden gondolat, amely valaha embereket éltetett, minden érzelem, amelyet valaha emberek megszűntek átélni, meditációm során a tengernél mint a történelem sötét rezüméje ment rajtam keresztül.”⁶

Vad és veszélyes, majd vágyott világ

Az idők során a nyugati világban ez a poétikus és filozofikus viszonyulás korántsem volt általános érvényű. Az ókori görögök és rómaiak tengerekkel bíró, hajózó népekként bensőséges viszonyban álltak a tengerrel, úgy a hétköznapiakban, mint a költészetben és a filozófiában. Aztán, ahogy a népvándorlások és a muzulmán hódítások nyomán a *Mare Nostrum*, a Földközi-tenger megszűnt az *oikumené* beltengere lenni, a hatalmi és kereskedelmi változások éreztették hatásukat. A középkori Európa, főként nyugati részének centrumai, északabbra kerültek, a tengerpartok közelségéből többnyire a szárazföld belsejébe tevődtek át. A hajózásban is évszázadokig tartó hanyatlás következett be, és a tengerhez fűződő kapcsolat is jelentős változáson ment keresztül. „A hatalmas tengeri területekhez képest a 16. században az ember jelenléte csupán néhány sávra, vonalra, parányi támaszpontra korlátozódik (...) – írja nagy mediterrántörténeti művében Fernand Braudel. – Óriási területeken a tenger éppolyan üres, mint a Szahara.”⁷

Mindebben a kereszténység elterjedése is közrejátszott, mivel – a judaizmus alapvető képzeteinek örököseként – a tengerhez távolságtartással viszonyult. Bár Izráel földje érintkezik a tengerrel, a zsidóság nem vált hajózó kultúrává; számára a tenger a szörnyek lakhelye, a Leviatán birodalma volt. Az

evangéliumok már árnyaltabb képet adnak; a próféta-elődökhöz képest Jézus „tanítani kezdett a tengerparton” (Mk 4,1–9), és hajóra is szállt. Jóllehet ez a „tenger” a Tiberiás- vagy a Genezáret-tó, mégis „tengeri” tulajdonságokkal rendelkezik, hajósai olykor életveszélyes viharoknak vannak kitéve – a filozófus Andrei Plešu méltán hangsúlyozza Jézus tanítása kapcsán az *eredeti görög szöveg* tenger szavát (*thalassza*): „számára a legmegfelelőbb hely a nyílt tér, a tenger partja (*para tén thalasszan*)”.⁸

A tengeren és partján nyíló tér végtelenségének tapasztalatából és a héber–hellén vallásfilozófiából származik mai térfelfogásunk eredete is: az első általános, a modern fizikai tér képzetét elővételező térfogalom az alexandriai, hellenizált zsidóság körében keletkezett. Ez a *ma'kóm* fogalma, ami Isten *mindenütt jelenvalóságának* (*ma'kóm kades*) filozófiai-teológiai értelmezéséből ered.⁹ Elgondolásában a zsidó teológia és a görög filozófia mellett vélhetően a tenger átható távlata is közrejátszott, ami a zsidó diaszpórának a Földközi-tenger medencéjében a korábbi három évszázad során tapasztalatává vált. Még közvetlenebbé válik a viszony Tarsoszi Szent Pál működésének köszönhetően, aki maga is sokat járt a tengeren; leveleiben beszámol hajóútjairól, melyek során többször is hajótörést szenvedett.

A tenger kultúrtörténetéről szóló könyvében John Mack ezért jut arra a megállapításra, hogy

„a tenger a meghatározó nyugati szemléletben mint végletes vadság karakterizálódik”.¹⁰ Üres, ember nélküli térség: „[T]ér, nem hely. (...) Az irodalom és a himnológia bővelkedik ilyen reflexiókban; narratív elgondolásaiban a tengert szimbolikusan és metaforikusan ábrázolja, nem pedig valóságos helyként.”¹¹

Az *Újvilág* felfedezésével ez a folyamat fordulatot vett, és a 16. századi *térforradalom* (Carl Schmitt) a világtengereken bontakozott ki. A tengeren túli ismeretlen felé törő embernek a globális integráció kezdeményezésében játszott szerepét *történelemfilozófiájában* Hegel pontosan jellemzi: a tenger „a korlátlan és végtelen képzetét kelti bennünk, s mivel az ember ebben a végtelenben érzi magát, ez arra bátorítja, hogy túlmenjen a korlátozotton. A tenger maga a határ nélküli, és nem tűri, miként a belvidék, hogy az ember nyugodtan városokba zárkózzék. A szárazföld, a völgy sík az embert a talajhoz rögzíti; ezáltal végtelen sok függőségbe jut. De a tenger túlviszi őt e korlátozott körökön. A tenger fölkelte a bátorságot (...). A tevékenység, amelyre a tenger hívogat, egészen sajátos; a tenger egészen sajátos jellemet feltételez.”¹²